

аспірант кафедри цивільного процесу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ІНСТАНЦІЙНОСТІ ЦИВІЛЬНИХ СУДІВ

У статті, на підставі аналізу положень чинного законодавства, досліджуються проблеми інстанційного статусу Верховного Суду України в системі цивільних судів. Розглянуто основні ознаки Верховного Суду України як судової інстанції в цивільному процесі та основні напрямки його діяльності. Вносяться окремі пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, що регулює правовий статус Верховного Суду України.

Ключові слова: Верховний Суд України, інстанційність, перегляд судових рішень Верховним Судом України, єдність судової практики.

В статье, на основе анализа положений действующего законодательства, исследуются проблемы инстанционного статуса Верховного Суда Украины в системе гражданских судов. Рассмотрены основные признаки Верховного Суда Украины как судебной инстанции в гражданском процессе, а также основные направления его деятельности. Вносятся отдельные предложения по усовершенствованию действующего законодательства, регулирующего правовой статус Верховного Суда Украины.

Ключевые слова: Верховный Суд Украины, инстанционность, пересмотр судебных решений Верховным Судом Украины, единство судебной практики.

In article, based on an analysis of the provisions of applicable law, investigates the problems of instance status of the Supreme Court of Ukraine in the system of civil courts. Considered the main features of the Supreme Court of Ukraine as an instance in civil proceedings, as well as main directions of its activity. Made some suggestions to improve the existing legislation governing the legal status of the Supreme Court of Ukraine.

Keywords: The Supreme Court of Ukraine, instance, review of judicial decisions by the Supreme Court of Ukraine, unity of jurisprudence.

Невід'ємною складовою сучасних процесів державотворення в Україні є судова реформа, покликана забезпечити ефективний механізм судового захисту прав людини. Вона потребує активізації наукових досліджень проблем функціонування судових установ та розробки належних судових процедур.

Сьогодні однією з центральних проблем судової реформи є проблема визначення місця Верховного Суду України в інстанційній системі цивільних судів, яка набула своєї актуальності після ґрунтовних законодавчих змін 2010 року й потребує подальшого дослідження в контексті підвищення ефективності діяльності найвищого судового органу держави.

Останнім часом проблеми функціонування Верховного Суду України в системі цивільного судочинства піднімалися в роботах В.В. Комарова, К.В. Гусарова, Д.Д. Луспеника, О.С. Ткачука, В.В. Сердюка, І.Б. Шицького та ін. Водночас такі дослідження не містять єдиних шляхів вирішення проблем цивільної процесуальної правосуб'єктності Верховного Суду України.

Метою цієї статті є аналіз положень сучасного законодавства, що регулює правовий статус Верховного Суду України, визначення місця Верховного Суду України в системі інстанційності цивільних судів та його особливостей, а також формування власних пропозицій удосконалення законодавства в частині пе-

© Попов О. І., 2012

регляду судових рішень у цивільних справах Верховним Судом України.

Інстанційність являє собою такий механізм побудови системи судів цивільної юрисдикції, за яким створюється можливість реалізації права на справедливий судовий розгляд та перегляд судового рішення у цивільній справі з метою забезпечення законності й обґрунтованості прийнятих рішень та усунення порушень закону, що допускаються судами. Сутність інстанційної системи полягає в тому, що рішення по справі, яке було розглянуто однією судовою інстанцією може бути переглянуто, іншою судовою інстанцією або інстанціями.

Сучасний правовий статус Верховного Суду України в інстанційній системі цивільних судів визначений Законом України «Про судоустрій і статус суддів» і деталізований у цивільному процесуальному законодавстві. Зазначеним законом, прийнятим у 2010 році, Верховний Суд України, як відомо, було позбавлено повноважень касаційної інстанції й передано їх Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Натомість за Верховним Судом було закріплено повноваження перегляду судових рішень у встановлених законом випадках.

Поштовхом до таких законодавчих змін стало Рішення Конституційного Суду України № 8-рп/2010, прийняте 11 березня 2010 року, яким було встановлено необґрунтованість наявності у Верховного Суду повноважень касаційної інстанції [1].

Подібна зміна законодавчих повноважень обумовила появу в юридичній літературі думок щодо втрати Верховним Судом України ознак судової інстанції. Так, О.П. Кучинська, аналізуючи положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів», зазначає, що Верховний Суд України, як найвищий судовий орган у сучасній системі судів юридично не визнається судовою інстанцією і тому, власне, стає незрозуміло, в який спосіб він здійснюватиме правосуддя та які правила судочинства запроваджуватимуть-

ся для його позаінстанційного судоустрійного статусу [2, с. 202]. Таку ж саму позицію підтримує й Л.І. Фесенко [3, с. 4]. Більш яскраво щодо статусу Верховного Суду висловився Ю.М. Грошевий, відзначивши, що позбавлення суду функції розгляду справ у касаційному порядку не лише позбавляє Верховний Суд України статусу найвищого судового органу, а й статусу судового органу взагалі [4, с. 554]. Не погоджуючись із переліченими вище позиціями, спробуємо довести наявність у Верховного Суду України ознак судової інстанції.

Найпершою й найголовнішою ознакою, яка характеризує Верховний Суд України як судову інстанцію є здійснення ним *функції правосуддя* у цивільних справах. Таке положення впливає зі змісту статті 124 Конституції України, в якій закріплено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а також підтверджується положеннями статті 44-1 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», яка визначає, що судові палати Верховного Суду України здійснюють судочинство. Крім цього, як справедливо відмічає В.В. Сердюк, лише надання на конституційному рівні, у статті 125 Конституції України, Верховному Суду статусу найвищого судового органу є підтвердженням того, що головною й основоположною функцією Верховного Суду України є здійснення правосуддя [5, с. 147].

Верховний Суд України здійснює правосуддя у цивільних справах, шляхом перегляду судових рішень, у випадках, встановлених законом. Підстави для такого перегляду встановлені у статті 355 ЦПК України. Відповідно до цієї статті, судові рішення у цивільній справі може бути переглянуто виключно з підстав:

- 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Існування першої підстави обумовлено необхідністю забезпечення одноманітного й правильного застосування законів судами при здійсненні правосуддя у цивільних справах, а також єдності судової практики. Така необхідність пов'язана з тим, що у суспільній свідомості різне вирішення подібних справ сприймається як абсолютна несправедливість.

Друга підстава для перегляду судових рішень обумовлена прагненням України дотримуватись взятих на себе міжнародних зобов'язань, зокрема, щодо забезпечення верховенства права, незалежного суду, імплементації в національну практику положень Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція), а також з метою реалізації принципу *restitutio in integrum*.

На теперішній час, в контексті фундаменталізації прав людини і визнання права особи на справедливий судовий розгляд, необхідно підтримати позицію В.В. Комарова, що проблема імплементації положень Конвенції, а також механізмів використання практики Європейського суду з прав людини є пріоритетною для вітчизняної науки цивільного процесу [6, с. 15]. З моменту приєднання України до Конвенції у 1997 році, Європейським судом з прав людини було винесено близько 800 рішень [7], де однією із сторін у справі була Україна, що свідчить про актуальність проблеми забезпечення належних механізмів перегляду судових рішень за вказаною підставою.

Сьогодні в юридичній літературі також дискутується питання про необхідність розширення повноважень Верховного Суду України з перегляду судових рішень у цивільних справах, а саме надання Верховному Суду України права переглядати судові рішення з підстав неоднакового застосування норм про-

цесуального права [8, с. 342], [9, с. 95], [10, с. 111]. Долучаючись до такої дискусії вважаємо таку позицію обґрунтованою та потребуючою свого втілення у законодавстві, в контексті розширення ролі Верховного Суду України в забезпеченні єдності судової практики.

Іншими ознаками, які характеризують Верховний Суд України як судову інстанцію у цивільному процесі, на нашу думку, слід віднести *наявність особливого процесуального порядку перегляду судових рішень та специфічного обсягу процесуальних повноважень*. Перегляд судових рішень у цивільних справах Верховним судом України здійснюється відповідно до чітко регламентованої процедури, встановленої у главі 3 розділу 5 ЦПК України. Повноваження Верховного Суду, а також акти, які він може видавати за результатами перегляду судових рішень, перелічені у статті 360-3 ЦПК України.

В юридичній літературі, присвяченій аналізу правового статусу Верховного Суду України зустрічаються думки щодо дублювання цим органом функцій інших судових інстанцій, що негативно впливає на ефективність правосуддя у цивільних справах [11, с. 42-43], [12, с. 39], [13, с. 135-136]. На сьогодні, внаслідок прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в інстанційній системі цивільних судів нарешті реалізовано правило «суд одного рівня = суд однієї інстанції», за якого Верховний Суд України жодним чином не дублює функцій жодної інстанції, а має власний особливий інстанційний статус у цивільному процесі, що характеризується, зокрема, вище переліченими ознаками.

Досліджуючи особливості інстанційного статусу Верховного Суду України не можна оминати увагою й позапроцесуальний напрямок його діяльності по забезпеченню одноманітного й правильного застосування законів судами та єдності судової практики. Як справедливо зазначає російський дослідник І.О. Ястржембський, ідея соціальної справедли-

вості диктує необхідність одноманітності у судовому правозастосуванні, інакше свобода суддівського розсуду в окремих судах межуватиме з судовим свавіллям. Із конституційних принципів рівності й справедливості впливає вимога визначеності, ясності, недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її одноманітне застосування, не виключає безмежний розсуд у правозастосовчій практиці й, відповідно, неминуче веде до свавілля [14, с. 31-32].

Водночас законодавчими змінами 2010 року були внесені значні корективи у систему повноважень Верховного Суду України щодо здійснення вищевказаної функції, а саме розподілено такі повноваження між ним та Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Така законодавча конструкція, на нашу думку, є досить проблемною, оскільки створює можливість формування діаметрально протилежних і взаємовиключних роз'яснень щодо застосування однієї й тієї ж самої правової норми.

Не заперечуючи принципову можливість Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ сприяти одноманітному застосуванню законів судами, вважаємо за доцільне розширення повноважень Верховного Суду України, шляхом закріплення за ним права надавати судам рекомендаційні роз'яснення на основі узагальнення судової практики й аналізу судової статистики, а також визнавати недійсними (повністю чи частково) роз'яснення Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, якщо такі суперечать нормам чинного законодавства або рекомендаційним роз'ясненням самого Верховного Суду. Такі законодавчі зміни дозволять уникати можливих протиріч між судовими актами Верховного та Вищого спеціалізованого судів.

Вирішення окреслених вище завдань потребує розробки законодавчих механізмів реалізації пропонованих повно-

важень Верховним Судом України. Задля цього вважаємо за необхідне передбачення у законодавстві, по-перше, можливості Верховного Суду активно й оператив-но вивчати судову практику не тільки судів касаційної інстанції, а й судів апеляційної та першої інстанцій, з метою надання, в подальшому, керівних роз'яснень судам і, по-друге, надання статусу обов'язковості судової практики Верховного Суду України та його роз'яснень, наданих за результатами узагальнення судової практики. Остання проблема є важливою, в контексті дискусії про прецедентний характер актів Верховного Суду, однак перші кроки щодо її вирішення українським законодавцем вже зроблені, що, безумовно, є позитивним моментом. Відповідно до статті 360-7 ЦПК України, рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України, а суди зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішенням Верховного Суду України.

Таким чином, дослідження положень чинного законодавства свідчить про наявність у Верховного Суду України всіх необхідних ознак судової інстанції у цивільному процесі.

Верховний Суд України здійснює функцію правосуддя у цивільних справах шляхом перегляду судових рішень з підстав, встановлених у статті 355 ЦПК України та відповідно до чітко регламентованої процесуальним законодавством процедури. Така модель перегляду судових рішень має свої особливості, що визначають специфічне місце Верховного Суду України в інстанційній побудові цивільних судів. Вони полягають у тому, що, по-

перше, перегляд судових рішень здійснюється виключно за наявності особливих підстав, вичерпний перелік яких визначений у законі й, по-друге, основною метою такого перегляду є, насамперед, не захист цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, а забезпечення однаманітності й правильності у застосуванні норм права судами та єдності судової практики, а також виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань. В цьому випадку мова йде про пріоритетність захисту публічних інтересів в рамках інституту перегляду судових рішень Верховним Судом України.

Важливість і необхідність функціонування Верховного Суду України в ін-

станційній системі цивільних судів є очевидною й яскраво підкреслюється думкою В.В. Комарова про те, що і доктринально, і практично наявність у судовій системі саме найвищої з точки зору функцій та впливу на правову систему і правопорядок судової інстанції призводить до певної збалансованості та гармонізації механізму судового правозастосування [15, с. 94].

Водночас норми сучасного вітчизняного законодавства, які визначають правовий статус Верховного Суду України в системі цивільних судів, потребують подальшого вдосконалення з метою підвищення ефективності функціонування найвищого судового органу.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2010 року № 8-рп/2010 по справі № 1-1/2010 [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>.
2. Кучинська, О. Проблеми єдності системи судів загальної юрисдикції у світлі Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [Текст] / О. Кучинська // Право України. – 2010. – № 11. – С. 200-205.
3. Фесенко, Л.І. Правовий статус Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у системі судового устрою [Текст]: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 – Судоустрій; прокуратура та адвокатура / Л.І. Фесенко. – О. : Б. в., 2011. – 20 с.
4. Грошевий, Ю.М. Інстанційна побудова судової системи України [Текст] / Ю. М. Грошевий // Вибрані праці / Ю. М. Грошевий; упоряд.: О. В. Капліна, В. І. Маринів. – Х. : Право / Ю. М. Грошевий; упоряд.: О.В. Капліна, В. І. Маринів, 2011. – С. 552-555.
5. Сердюк, В.В. Верховний Суд України в системі розподілу функцій влади [Текст]: монографія / В.В. Сердюк. – К.: Істина, 2007. – 232 с.
6. Комаров, В.В. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства [Текст]: монографія / за заг. ред. В. В. Комаров; авт. В. В. Комаров [та ін.]. – Х.: Харків юрид., 2008. – 928 с.
7. Електронна база судових рішень Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]: режим доступу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
8. Гусаров, К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право / К. В. Гусаров. – Х. : 6. в., 2011. – 431 с.
9. Комаров, В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України [Текст] / В.В. Комаров. – Х.:Право, 2012. – 624 с.
10. Ткачук, О.С. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: проблемні питання правозастосування [Текст]/ О.С. Ткачук, Д.Д. Луспенник // Право України. – 2011. – № 10. – С. 107-117.
11. Гусаров, К.В. Повторная кассация и производство по исключительным обстоятельствам в процессуальном праве Украины: позиция Конституционного Суда [Текст] / К. В. Гусаров // Арбитражный и гражданский процесс. – 2010. – № 5. – С. 41-44.
12. Сердюк, В.В. Дублювання касаційних повноважень судів як викривлення суті касації [Текст] / В.В. Сердюк // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 3. – С. 39-42.
13. Губань, Р. Подвійна касація: pro et contra [текст] / Р. Губань // Юридичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 135-136.
14. Ястржембский, И.А. Как сделать судебную практику единообразной? [Текст] / И.А. Ястржембский // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. №2. 2002-2003 / Под ред. В.В. Яркова. – СПб.: Издательский Дом С.-Петерб. гос. ун-та., 2004. – С. 30-37.
15. Комаров, В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України [Текст] / В.В. Комаров. – Х.: Право, 2012. – 624 с.